

SUÇ MAĞDURLARINA TAZMİNAT ÖDENMESİ ANLAYIŞININ TARİHİ GELİŞİMİ

Prof. Dr. Mustafa AVCI*

HISTORICAL DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF COMPENSATION FOR VICTIMS OF CRIME

ÖZET

İnsan topluluklarının korunmaya, düzene ve adalete ihtiyaçları vardır; devlet bu ihtiyaçlar için de oluşmuş bir kurumdur. İnsan sosyal bir varlıktır ve tarih boyunca hayatını güven içinde sürdürebilmek için karşılaşabileceği risklere karşı tedbirler almaya çalışmıştır. Haksızlığı oluşturan davranış gerçekleştikten sonra, bu haksızlığı gerçekleşmemiş hale getirmek mümkün değildir. Hukuk düzeninin idamesi ve bozulan dengenin yeniden tesisi için yaptırım uygulamak gerekir. Yaptırım uygulamanın amaçlarından biri de haksızlığa uğrayan kişinin mağduriyetinin giderilmesidir. Suçtan doğan zararın tazmini ilk çağlardan beri üzerinde durulan bir konudur. Tazmin, hukuka aykırı bir eylem ve işlemin yol açtığı zarar ve ziyanın ödenmesidir. Meydana gelen malî zararın makul bir şekilde izalesi esastır. Hukuk biliminin laboratuvarı hukuk tarihidir. Bu çalışmamızda suç mağdurlarına

* Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

tazminat ödenmesi anlayışının tarihi gelişimi ve özellikle İslam Hukukundaki durumu ele alınacaktır.

ANAHTAR KELİMELEER: *Mağduriyetin Giderilmesi; Tazminat; Hukuk Tarihi; İslam Hukuku; Osmanlı Hukuku*

ABSTRACT

Human societies need to be protected and order and justice; state is an institution which has been formed for these necessities. Human being is a social creature and has tried to take precautions against risks that may be faced in order to live safely throughout the history. After behavior that causes injustice exists, it is not possible to make this injustice unrealized. It is necessary to impose sanctions for maintenance of law order and restoration of disrupted balance. One of the other aims of imposing sanctions is resolving grievance of the victim. The indemnity of the damage caused by crime is an issue that has been emphasized since early ages. Indemnity is payment of damages which are caused by an act and process against law. Recovering of the financial loss reasonably is essential. The laboratory of jurisprudence is the history of law. In this study, historical development of understanding of compensation to victims and especially the situation in Islamic Law will be handled.

KEYWORDS: *Resolving grievance; Compensation; History of Law; Islamic Law; Ottoman Law*

I. GİRİŞ

İnsan ekonomik ihtiyaçlarını sağlamak kadar güven içinde yaşamak ister.¹ Sosyal bir varlık olan insan, hayatını güven içinde sürdürebilmek amacıyla tarih boyunca karşılaşılabileceği birtakım risklere karşı tedbir almaya çalışmıştır. Zamanla tek başına karşı konulamayacak

¹ Korkudan kurtulup emniyete kavuşmak, açlıktan kurtulup doymak gibi bir nimettir (Kureyş, 106/4). Emin belde, hem ekonomik ihtiyaçları karşılanmış, hem de güvenli şehir demektir (28/57). Nankörlük (suç işleme) hem ekonomik zarar ve felaket, hem de korku sebebidir (16/112).

olan ve ağır malî sonuçlar doğuran büyük riskler karşısında yardımlaşma grupları oluşturulmuştur.²

Örgütlü ve meşru toplumların amacı, kişilerin güven içinde yaşamalarını sürdürebilmektir.³ Devletin amacı hukuk düzenini kurmak ve bu düzeni korumaktır. Hukuk düzenini korumak için ihlalleri önlemek,⁴ ihlal halinde ihlal edeni tespit etmek (yargılamak), yaptırım uygulamak⁵ ve ihlalden bir mağduriyet doğmuşsa bunu gidermek gerekir.

Haksızlığı oluşturan davranış gerçekleşikten sonra bu haksızlığı gerçekleşmemiş hale getirmek mümkün değildir. Hukuk düzeninin idamesi ve bozulan dengenin yeniden tesisi için yaptırım uygulamak gerekir. Yaptırım uygulamanın amaçlarından biri de haksızlığa uğrayan kişinin mağduriyetinin giderilmesidir.⁶ Yani zararın oluşmasında sorumluluğu bulunanları tespit ederek zararı onlara tazmin ettirmek, kimsenin sorumlu tutulması mümkün olmadığı takdirde ise yardımlaşma ve dayanışma ilkesini devreye sokup zarar görenin yükünü hafifletmektir.

II. KAVRAMLAR

Arapçada haksızlık anlamına gelen ğ-d-r kökünden gelen mağdur, haksızlığa (zulme) uğrayan (mazlum) anlamındadır.⁷ Mağdur, en genel şekliyle, ceza normu tarafından korunan ve suçla ihlal edilen ya da

² Dalgın, Nihat, “Sigorta”, *DİA*, C:37, s.159-164.

³ Cesare Beccaria, Suçlar ve Cezalar Hakkında (çev. Sami Selçuk), İst.2004, s.57.

⁴ Öncelikli amaç zararın meydana gelmesini önlemek, zararı tamamen önlemenin mümkün olmadığı durumlarda ise zararın büyümesine fırsat vermemeye ve onu olabildiğince alt düzeyde tutmaya çalışmaktır. “*Haksızlığı baştan önlemek meydana geldikten sonra tamir etmekten kolaydır.*” Kasani, Alaeddin Ebubekir b. Mes’ud (ö.1191), *Bedâiu’s-Sanâi fi Tertibi’ş-Şerai’*, Mısır, 1327, II/270; IV/140.

⁵ Bir suçun işlenmesi topluma zarar veriyorsa, failin cezalandırılması topluma yarar sağlar. Bilmen, Ö. Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu*, İst.1971, III/187, No:528.

⁶ Özgenç, İzzet, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Ank.2014, s.623.

⁷ “*Mağdur: Suçtan veya haksız fiilden zarara uğrayan kimse.*” *Türk Hukuk Lügati*.

tehlikeye sokulan, yani suçun hukukî konusunu oluşturan hukukî varlık veya menfaatin sahibi yani suçun konusunun ait olduğu kişidir.

Geniş anlamıyla mağdur kavramı bütün zarar görenleri kapsar. Dar anlamıyla suçtan zarar gören gerçek kişileri ifade eder.

Kendisine karşı suç işlenen kimseye “mecni aleyh” denir.⁸ “Mecni aleyh” kavramı, klasik İslam hukuku kaynaklarında, kısas ve diyet gerektiren suçlarda, suçla ihlal edilen hakkın sahibi olan ve aynı zamanda suçun üzerinde islendiği kişiyi ifade etmek üzere, mağdur kavramına karşılık gelecek biçimde kullanılmaktadır.⁹

Osmanlıda 1879 Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanun-ı Muvakkati m.1’de mağdur için “suçtan zarar gören” anlamında “mutazarrır” terimi yer almış,¹⁰ Tanzimat dönemi ceza hukukçuları ise “cürmün hedefi” kavramını kullanmışlardır.¹¹

Haksızlık, bir ceza normunda suç olarak tanımlanmış bir fiil olabileceği gibi sadece haksız fiil de olabilir. Bu çalışmada, aynı zamanda haksız fiil de oluşturan suçtan doğan mağduriyetle ilgili zararın giderilmesi anlayışının tarihi geçmişi üzerinde duracağız.

Suçtan doğan mağduriyetin giderilmesinde hem failin hem de mağdurun yardımı ihtiyacı olabilir. Mağdur açısından zararının telafi edilmesi zarureti açıktır, fail bakımından ise zararı ödeme gücü yoksa, o da yardıma muhtaç demektir.

Zarar, “hakka konusu olan varlık veya değer zedelenmesi ya da yok olması” yahut kişinin fizikî, ruhî veya malî varlığında sonradan oluşan kayıp yahut hasar şeklinde tanımlanabilir.¹² Malvarlığına, bedene ve para ile ölçülebilen ekonomik değerlere yönelik zararlar maddi; insana

⁸ Bilmen, III/10, No:29.

⁹ Yerlikaya, Ünal, İslam Ceza Hukukunda Mağdur, SDÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006, s.13.

¹⁰ Bilmen de mutazarrır terimini kullanmıştır. VIII/275.

¹¹ Zöhrap, Kirkor, Hukuk-ı Ceza, İst.1325, s.124.

¹² Aybakan, Bilal, “Zarar”, *DİA*, C:44, s.131.

acı veren, onurunu kıran, sağlığını bozan ve özgürlüğü kısıtlayan, böylece insanı üzen zararlar ise manevi zarardır.¹³

Tazmin, hukuka aykırı bir eylem ve işlemin yol açtığı zarar ve ziyanın ödenmesidir. Meydana gelen malî zararın makul bir şekilde izalesi esastır. Bu da mislî mallarda zayi edilen malın mislinin, kıyemî mallarda ise kıymetinin ödenmesiyle gerçekleşir (Mecelle, m.416).

III. ÖNEMİ

Ceza hukukunun esas amacı faili cezalandırmaktır. Modern hukukta, mağdurun veya onun ölümü halinde ailesinin uğradığı zararlar dolayısıyla devletin bir sorumluluğu yoktur.¹⁴ Suçluyu cezalandırmak devlet için sadece hak değil, aynı zamanda yerine getirilmesi zorunlu bir görevdir.¹⁵ Mağdur haklarını güvenceye almayan yaptırım sistemi anlamsızdır. Dolayısıyla devlet, sadece faile ceza vermekle yetinmemeli, suç dolayısıyla uğranan zararların tazmini yükümlülüğünü de üstlenmelidir.¹⁶ Çünkü haksızlığı önlemek, önleyememişse verilen zararları gidermek, kamu düzenini sağlamak ve adalet dağıtmak, devletin en önemli görevlerindedir.¹⁷

IV. TAZMİNİN KAPSAMI

İşlenen her suçtan dolayı zararın devletçe ödenmesine, ödeme güclüğü doğuracağı ve kişilerin suça karşı kendilerini koruma hususunda çaba gösterme motivasyonlarını baltalayacağı gerekçesiyle karşı çıkanlar, özellikle kitle hareketleri sonucu malvarlığına verilen ve belli bir sınırı aşan zararların ödenmesiyle yetinilmesini önerirler.¹⁸ Devletin, vatandaşları koruma yükümlülüğünün ihlali temeline dayandırılırsa ekonomik durumu müsait olanların suçtan doğan zararlarının da devletçe ödenmesi gerekeceği açıktır.¹⁹

¹³ Bilmen, VIII/271.

¹⁴ Dönmezer, Sulhi, “Devlet ve Suç Mağduru İlişkisi” *Onar Armağanı*, İst.1977, s.180.

¹⁵ Dönmezer, s.183.

¹⁶ Dönmezer, s.184-185.

¹⁷ Bilmen, VIII/272.

¹⁸ Dönmezer, s.187-189.

¹⁹ Dönmezer, s.189.

V. TARİHÇE

İlkçağlarda, insanların suçtan doğan mağduriyetlerini öncelikle, yaşadıkları topluluklarda geçerli olan “kan davası” ve “intikam duygusu” gibi etkenlerden hareket ederek “öç alma” ile önledikleri ve giderdikleri kabul edilmektedir. Kişisel öcün sakıncalarını ortadan kaldırmak için diyet ve benzeri kurumlarda tazminat fikri gelişmiş, bütün sosyal grupların üstünde ve egemen güç olarak ortaya çıkan devlet, cezalandırma yetkisini tekeline aldığı gibi, zamanla “mağduriyetlerin önlenmesini ve giderilmesini sağlayan en üstün otorite” rolünü de üstlenmiştir.²⁰

Eski Çin’de (M.Ö. 2000-1500) suçtan doğan zarar uzlaşma yoluyla giderilir, suçun niteliğine göre mağdura diyet ödenirdi.²¹

Eski Hint’te (M.Ö. 2300-1700) failin malları müsadere edilip maktulün yakınlarına verilir,²² çalınan mallar bulunamaz ve sahibine iade edilemezse bedelini devlet ödemek zorunda kalırdı.²³ Yani hükümdar çalınan malı iade ettirmeye mecburdu. Eğer çalınan mal bulunamazsa hükümdar onların bedelini kendi hazinesinden öderdi, yani devlet kendi arazisinde (ülkesinde) işlenen hırsızlıktan sorumluydu.²⁴

M.Ö. 1750 yılında tedvin edilen Hammurabi kanunlarında suçtan doğan zararın devlet tarafından tazminine dair düzenlemeler mevcuttur. Suçlunun kim olduğunun tespit edilemediği durumlarda kolektif sorumluluğu kabul eden şu hüküm dikkat çekicidir: “Eğer hırsız yakalanamamış, çalınan mal bulunamamışsa mağdur, mallarının

²⁰ Akdemir, Süleyman, Ceza Hukukunda Mağdurun Korunması Sosyal Gruplaşmaya Yönelik Yeni Bir Yaklaşım, İzmir, 1988, s.127vd.; Özbek, Veli Özer, Ceza Hukukunda Suçtan Doğan Mağduriyetin Giderilmesi, Ank.1997, s.5.

²¹ Okandan, R. Galip, Umumi Hukuk Tarihi, İst.1951, s.42-43.

²² Okandan, s.68, Arsal, S. Maksudi, Umumi Hukuk Tarihi, Ank.1941, s.43.

²³ Okandan, s.68, Özbek, s.43, Yılmaz, Reha-Demir, Abdullah, Umumi Hukuk Tarihi, Gaziantep, 2012, s.109.

²⁴ Seydişehir, Mahmud Esad, Tarih-i İlm-i Hukuk (Haz. Fethi Gedikli vd.) Ank.2012, s.140.

çalındığını Allah huzurunda yeminle beyan eder, beldenin sahibi olan kişi veya topluluk çalınan malı tazmin eder."²⁵ Benzer düzenleme insan öldürme suçları bakımından da getirilmiş olup bir insan öldürülmüşse site veya vali maktulün mirasçılara tazminat öderdi.²⁶

Etilerde (M.Ö. 1200) öldürme suçunu işleyen meçhul kalsa da, varislerin tazminat talep hakkı ortadan kalkmıyor, bir insan veya hayvan kimin mülkünde öldürülmüşse, o yerin sahibi tazmine mecbur tutuluyordu (§§ 6, 72). Eğer öldürme suçu, sahipsiz arazide vuku bulur da, suçlu bulunamazsa, o zaman en yakın yerleşim yeri tazmine mecbur oluyordu. Üç mil mesafede hiç bir yerleşim yeri yoksa, o zaman öldürülenin varislerinin tazminat isteme hakları ortadan kalkıyordu (§ IV).²⁷ Birinin öküzü bir tarlada ölü bulunur ve kimin öldürdüğü tespit edilemezse o tarlanın sahibi öküzün sahibine iki öküz vermekle yükümlü tutulurdu.²⁸ Mağdurun zararı tazmin edilinceye kadar suçlu, mağdurun lehine çalıştırılırdı.²⁹

Eski Yunan'da (M.Ö. 750-550) cezanın amacı, suçun işlenmesi ile verilen zararın tazmini, genel önleme ve ıslah idi.³⁰

Eski Türklerde bir kimse bir arazide öldürülmüş olarak bulunursa cesedin bulunduğu nahiyeye ahalisine bir öldürme diyeti yüklenir,³¹ mahalle sakinlerinden birinin malı çalınır ise diğer sakinlere tazmin ettirilirdi.³²

²⁵ Yılmaz-Demir, s.44-45.

²⁶ Galanti, Avram, Hammurabi Kanunu, İst.1925, s.18, dn.23, 24, Kozak, İ. Erol, Kadim Dönemler Genel Hukuk Tarihi, Ank.2011, s.118, ayrıca bkz. Ekinci, E. Buğra, Hukukun Serüveni, İst.2011, s.53, Yılmaz-Demir, s.45.

²⁷ Alp, Sedat: "Hitit Kanunları Hakkında", *AÜDTCFD*, C:V, S:5, Ank.1947, s.480, Okandan, s.206, Kozak, s.196, Ekinci, s.63.

²⁸ Kozak, s.183.

²⁹ Alp, s.477, Okandan, s.204-211, Akdemir, s.42-45.

³⁰ Okandan, s.291.

³¹ Seydişehir, s.126.

³² Danişmend, Eski Türk Seciye ve Ahlakı, 48-51.

İslâm öncesi Hicaz-Arap toplumunda siyasî birlik ve merkezi otorite mevcut değildi. Bu sebeple sosyal düzeni sağlamada kabile ve gruplar arası güç dengesinin, kan bağına dayalı üniter yapının, gelenek ve örfün, hakemlerin, kabile büyüklerinin ve şehir eşrafının önemli rolleri vardı. Kısas ve diyet genelde iki ayrı kabileye mensup kişiler arasında meydana gelen cinayetlerde söz konusu olurdu. Cinayet işlendiğinde her iki tarafın kabilesi kolektif bir hak ve sorumluluk anlayışıyla hareket eder, öldürülenin öcünü almak kabilenin bütün üyelerini ilgilendiren ortak ve kutsal bir görev sayılır, bundan kaçınmak ise hem ar, hem de uğursuzluk sebebi telakki edilirdi. Savaşta esir düşenler, kaçırılan kadın ve çocuklar belli bir bedel (fidye) ödenerek kurtarılırdı. İnsan öldürmede de katilin kabilesi kendi arasında kan bedeli toplayarak maktulün kabilesine öder, böylece karşı tarafın intikam hissini yatıştırmaya, kabilenin uğradığı iktisadî ve askerî güç kaybını telâfi etmeye ve katilin hayatını kurtarmaya çalışırdı.³³

Cahiliye Araplarında belli durumlarda katilin yakınlarının diyet borcuna iştirak ettirilmesi (âkile)³⁴ veya faili meçhul cinayetlerde maktulün bulunduğu mahalle halkına diyetin kendini temize çıkartma yemini (kasâme) ile ödettirilmesi³⁵ usulleri, hem kolektif tazmin sorumluluğunun bir ifadesi, hem de mağdurun diyetinin ödenmesinin teminatı olarak yaygın bir uygulamaya sahipti. Kaynaklarda, Cahiliye dönemi kasâme uygulamasına örnek olarak Ebu Talip'in Hâşim

³³ Bardakoğlu, Ali, "Diyet" *DİA*, C: 9, s.473-479.

³⁴ İslâm öncesi Arap kabileleri arasındaki uygulamada, suçun kasten işlenip işlenmediğine bakılmadığı gibi, âkile kavramı yakın akrabalar yanında bütün kabile fertlerine teşmil edilmişti. Aktan, Hamza, "Âkile", *DİA*, C:2, s.248-249.

Âkile kurumunun kökleri İslam öncesi örfi hukukta yer almaktadır. Kabile münasebetlerinin yerini alan divanın ihdas edilmesiyle İslamileştirilmiştir. Schacht, Joseph, *İslâm Hukukuna Giriş*, (Çev. M. Dağ-A. Şener), Ank.1986, s.191.

Âkile kurumu cahiliye Araplarında da vardı, İslam ıslah ederek aldı. Beşer, s.140.

³⁵ Buhari, *Menâkıbü'l-Ensâr*, 27; Bardakoğlu, Ali, "Kasame" *DİA*, C:24, s.528-530.

oğullarından bir işçinin öldürülmesi üzerine şüphelinin kabilesinden elli kişiye yemin ettirmesi olayı aktarılır.³⁶

Hicaz-Arap toplumunun kökü İslâm öncesi dönemlere uzanan eski bir âdeti olup toplumda itibar sahibi bir kimsenin, mala veya şahsa karşı işlenen suçlar yüzünden kişiler ve gruplar arasında baş gösteren tazminat-diyet ihtilâfını gidermek amacıyla üstlendiği arabuluculuk ve para toplama işine de hamale denirdi.³⁷

Muvalat (velâ), kökleri Arapların eski kabile dayanışmasına uzanan bir kurumdur. İslâm'dan önce Araplar arasında yabancıların topluma katılımını ve intibakını sağlayan akrabalık veya dostluk sözleşmesi, hilf, birinin himayesine sığınma, evlât edinme ve muvâlâttan doğan velâ gibi çeşitli yardımlaşma, dayanışma ve himaye kurumları vardı.

Batı hukuku kaynaklı ceza kanunlarında hâkim olan suçluyu koruma eğilimi ve ceza hukukunun kamu hukuku karakteri, insan öldürme ve yaralama suçlarında çok defa mağdurun şahsî haklarının göz ardı edilmesine yol açmakta ve onu tatmin edecek çözümler bulmada yetersiz kalmaktadır. Mağdurun haklarının korunması ve bu korumayı sağlamada nihaî olarak devletin rol alması fikri, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren teoride ağırlık kazanmaya, tatmin edici miktarlarda maddî ve manevî tazminat anlayışı uygulamalara yansımaya başlamıştır.

Suç mağdurlarına tazminat ödenmesini sağlamak için modern hukukçular tarafından önerilen çareler şunlardır:

a) Kaynağı para cezaları ve müsadere edilen eşyalarla sağlanacak tazminat ve para kasası sistemi³⁸ (Hollanda, Norveç, İsveç, İngiltere, Danimarka), ağır cezalı suçlarda suçlunun zararı karşılayamayacağı anlaşıldığında para cezasının, müsadere edilen eşya ve değerlerin mağdura tahsis edilmesi (İsviçre ve İskandinav ülkeleri),

³⁶ Bardakoğlu, Ali, "Ceza" *DİA*, C: 7, s.470-478, İkinci, Hukukun Serüveni, s.68.

³⁷ Bardakoğlu, Ali, "Garamet" *DİA*, C:13, s.359-361.

³⁸ Dönmezer, s.190.

b) Tazminat ödenmesinin cezasızlık veya cezada indirim sebebi sayılması,

c) Cezanın ertelenmesi veya yasaklanan hakların iadesi gibi kanuni lütufların tazminatın ödenmiş olması şartına bağlanması (İtalya, İspanya, Arjantin, Küba, Meksika, Peru, Uruguay, Venezüella), hükümden önce zararların giderilmesi ya da giderilmeye çalışılmasının pişmanlığın ifadesi sayılarak kanuni hafifletici neden olarak benimsenmesi (Avusturya, Danimarka, İspanya, İzlanda, İtalya, Portekiz, İsviçre),

d) Suç ortaklarının zararın giderilmesinden müteselsilen sorumlu tutulması (Fransa, Belçika ve Finlandiya),

e) Suçlunun hem para cezasını hem de tazminatı ödeme gücü yoksa tazminatın “imtiyazlı alacak” sayılması (İspanya, Yunanistan, Lüksemburg),

f) Suçlunun zararı karşılaması için zorunlu olarak çalıştırılması, cezaevi atölyesindeki kazancının bir kısmının zararın giderilmesinde kullanılması (Fransa, Danimarka),

h) Mala karşı suçlarda zorunlu sigorta sistemi örnek olarak gösterilebilir.³⁹

i) Suçun sebep olacağı zararlara karşı genel sosyal güvenlik sistemi ya da devletin öncülüğünü yapacağı yeni bir sigorta uygulaması zararın giderilmesinde bir model olabilir.

VI. İSLAM HUKUKUNDA SUÇ MAĞDURLARINA TAZMİNAT ÖDENMESİ

A. GENEL OLARAK

İslam ile telifi kabil olmayanları ayırmak ve geriye kalanı meşru saymak için yabancı memleketlerin âdetleri ve kanunları İslam hukukçularına hammadde vazifesi görmüştür.

³⁹ Erem, Faruk-Danışman, Ahmet-Artuk, Mehmet Emin, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Ank.1997, s.880.

İslâm hukukunda öldürme ve yaralamalarda suçluya, onun yakın çevresine, meslekî teşekküllere ve son olarak devlete yüklenebilen diyet borcu, suçluyu cezalandırmaktan çok haksız fiilden doğan zarar ve mağduriyeti gidermeyi, suç mağdurunun haklarını korumayı hedef alır.⁴⁰

Hz. Peygamber: “Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!” buyurmuş, bir adam: “Ey Allah'ın Resulü, kardeşim mazlumsa ona yardım ederim; ama zalimse nasıl yardım edebilirim ki?” diye sormuş, bunun üzerine: “Onu zulümden alıkoyman da ona yardım etmektir.” cevabını vermiştir.⁴¹

B. TAZMİN SORUMLUSU

1. Fail belli ise

a) Fail, fiili kasten işlemiş ve ödeme gücü varsa tazminden fail sorumlu tutulur. Suçlar karşısında aslanan cezaî sorumluluk ve müeyyide ise de işlenen suçun kul hakkını ihlâl etmesi veya maddî bir zarara yol açması halinde medenî sorumluluk ve tazmin de söz konusu olur. Bu sebeple topluma karşı işlenen sarhoşluk ve irtidad gibi suçlarda tazminden söz edilemezken; hırsızlık, zina, kazif gibi kul hakkı ihlâllerinin de bulunduğu suçlarda verilen zararın tazmini gerekebilir. Öncelikle kul hakkı ihlâli sayılan insan öldürme ve yaralama suçları, hem cezaî hem de medenî sorumluluğun konusudur. İnsan hayatına ve vücut bütünlüğüne karşı kasıtlı olarak işlenen (aynı zamanda haksız fiil teşkil eden mağdurlu) suçlarda kural, suçluya mağdura verdiği zarara denk bir cezanın uygulanmasıdır. Suçlu ödeme gücü varsa verdiği zararı tazmin eder, yoksa çalıştırılır ve ücretinden tazminat ödenir. Osmanlıda ödeme gücü bulunmayan diyet borçlusunun elde edeceği ücretten borcu ödenmek üzere çalıştırılması örneklerine de rastlanır:

“Diyet-i Şer’iyeden sair veresinin iddia etmekte oldukları hisselerinin tediyesine failin kudreti yoksa... Küre bakır madenine gönderilerek... bir sene müddet cari ücretle prangabent olarak istihdam edilip ücretinden kifayet miktarı kendisine verilip kalanı müdür tarafından hıfz olunarak marifet-i şer’de vereseye ita ve müddet hitamından sonra tahliyesinde diyetten ne miktar kalırsa yine ber nehc-i

⁴⁰ Bardakoğlu, “Diyet” s.478.

⁴¹ Buhari, *Mezâlim* 4; *İkrâh* 6.

şer'i iktizasının icrası hususu Meclis-i Vâlâ-yı mezkurda tensip olunmuş ve Padişah iradesi dahi böyle sadır olmakla mucibince ber minval-i muharrer iktizasının icrasına hususan mübaderet eylemeniz... 1257."⁴²

b) Zarar, ihmali davranışla verilmişse de tazmin sorumluluğu olabilir. Örneğin muztar (zorunluluk halinde) olan kimse muztar olmayan birinden ihtiyacı olan şeyi ister, o da vermez ve böylece muztar olan kimse ölürse vermeyen tazminat ödemeye mahkum olur.⁴³

"Birinin duvarı yıkılıp da, diğerine bir zarar îrâs etse, zamân lâzım gelmez. Fakat evvelce o duvar mâil-i inhidam olup da ona diğer bir kimse, "duvarını hedm et" diye takaddüm ve tenbih edip, duvarı hedm edecek kadar vakit geçmişse, o halde zamân lâzım gelir." Mecelle, m.928.

c) Şibh-i amd ve hataen katilde kefarete faile, diyet âkileye yüklenir. Malikiler dışındaki İslâm hukukçuları kast/taksir kombinasyonu (şibhü'l-amd) ve taksirle öldürmelerde diyetin âkileye yükletilmesinde görüş birliği içindedirler.⁴⁴

Hüzeyl Kabilesinden iki kadın kavga etmiş, bunlardan biri diğerine taş atarak (bir rivayette çadır direği ile vurarak) onun ve karnındaki ceninin ölmesine sebep olmuştu. Hz. Peygamber cenin için gurre (olarak bir köle veya cariye), ölen kadın için de failin âkilese diyet ödetmiştir.⁴⁵

d) *Taksirle öldürmede:* Kur'an'da, taksirle bir müminin öldürülmesi halinde maktulün yakınlarına ödenecek diyetin yanında kâtilin ayrıca kefarete olarak bir mümin köleyi azat etmesi, bu mümkün olmadığı takdirde tövbesinin kabulü için ara vermeden iki ay oruç

⁴² Ayniyat Defteri, No:370, s.114.

⁴³ Bilmen, VIII/276.

⁴⁴ Kâsânî, VII/256; İbn Abidîn, M. Emin (ö.1836): Reddü'l-Muhtâr, İst.1984, V/400; İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed (ö.1223): el-Muğni, Kahire, Ty. VII/764-770.

⁴⁵ Müslim, *Kasame*, 36-38, Buhari, *Tıbb*, 468, Ebu Davud, *Diyat*, 19, Nesai, *Kasame*, 39, Serahsi, XXVII/124, Kasani, VII/255, Davudoğlu, Ahmet (ö.1983): Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, İst.1977, VIII/324-332.

tutması istenir (Nisâ 4/92).⁴⁶ Taksirle öldürmede kefareti failin, diyeti âkilenin üstleneceği noktasında hemen hemen görüş birliği vardır.⁴⁷

e) Erşten (yaralama tazminatı) kural olarak fail sorumlu tutulmakta ise de Hanefilere ve Şîa'ya göre erş diyet miktarının yirmide birini, İmam Mâlik de dahil Medineli hukukçulara göre üçte birini geçtiği takdirde belli şartlarla bunu âkile üstlenir. Şafiiler ise miktarı ne olursa olsun erş âkilenin üstleneceği görüşündedir.⁴⁸

Zarara yol açan fiilin işlenmesinde failin kasıt ve kusurunun bulunup bulunmaması ceza sorumluluğunu etkilese de tazmin sorumluluğunu etkilemez. Çünkü doğrudan haksız fiillerde kusur sorumluluğu değil; sebep sorumluluğu esastır. Suçun işlenmesinde kastın bulunmadığı ya da kisasın uygulanmasının mümkün olmadığı veya düştüğü durumlarda diyet (tazminat) ödetilir. Ödenecek diyete failin kan akrabaları (asabe) veya mensup olduğu meslek grubu gibi yakın çevresi (âkile) ortak edilerek bir taraftan failin maddî yükünü hafifleten, diğer taraftan yaralanması veya bir organını kaybetmesi halinde mağduru, ölmesi durumunda destekten yoksun kalan ailesini koruyan kolektif bir tazmin sistemi oluşturulmuştur. Böylece malî yönden birbirine karşı sorumlu tutulan insanların meydana getireceği ortak ve karşılıklı denetim sistemiyle bir anlamda suçla mücadele edecek yardımcı müesseseler de ihdas edilmiştir. Âkilenin diyeti ödemede yetersiz kaldığı durumlarda ise devlet hazinesi devreye sokularak yaralanan mağdurun veya destekten mahrum kalan maktulün ailesi malî yönden teminat altına alınmıştır.⁴⁹

⁴⁶ Taksirle öldürmede köle azadı Allah hakkı olarak bir kefareti, diyet kul hakkı olarak bir tazminattır. Taksir, az çok dikkat ve özen yükümlülüğünü ihlal içermekle birlikte tamamen kaçınılması mümkün olmadığından fail bir taraftan terbiyeye, bir taraftan da teselli ve yardıma muhtaçtır. Bunun için âkilesi varsa diyete iştirak etmelidir. Yazır, M. Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İst. Ty. II/1419.

⁴⁷ Taksirle öldürmede diyet cumhura göre ibtidâen âkilenin borcu iken Hanefilere ve Maliki fakihlerinin çoğunluğuna göre ibtidâen katilin borcu olup âkileye diyet ödettirilmesi suçluya yardım ve destek niteliği taşır. Bardakoğlu, "Diyet" s.477.

⁴⁸ ŞAFAK, Ali, "Erş" *DİA*, C:11, s.308.

⁴⁹ Dağcı, Şamil, "Kisas" *DİA*, C:25, s.490.

f) İsnat yeteneği olmayan çocuk veya delinin, uyuyan veya bayılan kimsenin başkasının malına zarar verecek bir fiil işlemesi halinde ya kendileri ya da velileri bunların malından bu zararı öder;⁵⁰ malı yoksa diyeti âkile öder. Hz. Ali, suç işleyen akıl hastasının ödemesi gereken diyeti âkilesine yüklemiştir. Belli durumlarda diyet borcunun failin yakınlarına veya hazineye ödettirilmesi, ceza ehliyeti bulunmayan kimselerin işlediği cinayetlerde de bu bedelleri ödemenin söz konusu olması bu yüzdendir.

Bir çocuk taksirle yaralama suçu işlese diyeti onun malından ödemek gerekir. Malı yoksa, çocuk ödeme gücüne sahip oluncaya kadar beklenir. Çünkü âkilenin tazmine iştirak ettirilmesi Araplar arasında caridir; Arap olmayanlarda âkile sistemi yoktur.⁵¹

Asr-ı Saadette bir kimse savaşta esir düşse, onun kurtarılması için fidye; öldürme ve yaralamalarda ise diyet ödenmesi gerekiyordu. Bunların miktarları çoğu zaman esir ve suçluların ödeme gücünü aşılıyordu. Hz. Peygamber bu durumu çözüme kavuşturmak için, karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan âkile (maâkıl) sistemini kurdu. Buna göre, bir kabilenin mensupları kabile bütçesi için para yardımı yapacak; buna karşılık ödeme gücünü aşan bir tazminatla karşılaşarsa bu bütçeden yardım bekleyecekti. Hatta kabile bütçesi de yeterli olmazsa diğer akraba ve komşu kabileler onların yardımına gelecekti.

Âkile, aralarında divan ve aşiret hayatı cari olan kavimlere (örneğin Araplar) mahsustur. Medine site devleti, diyet (destekten yoksun kalma tazminatı) ödemekle yükümlü âkilelerden oluşmuştu.⁵² Hz. Ömer

⁵⁰ Aktan, Hamza, “Daman”, *DİA*, C:8, s.450-453.

⁵¹ Üsrûşeni, Muhammed b. Mahmud b. Hüseyin (ö.1234): *Ahkamu's-Sığar*, (Çev: İ. Canan) İst.1984, s.171, No:571.

⁵² İslâm'ın zuhurundaki Araplar arasında günlük rahatsızlıklar bilinmeyen bir şeydi ve tedavi pratikte bir masraf gerektirmiyordu; insanlar evlerini kendi eliyle inşa eder ve hatta malzemesinin mühim bir kısmına da para vermezlerdi. Bunun için o zamanlar hastalığa, yangına vb. karşı sigortaya niçin ihtiyaç görülmediği kolayca anlaşılır. Buna karşılık esarete ve insan öldürmeye karşı sosyal yardım gerçek bir ihtiyaçtı. Daha Hz. Peygamber zamanında bu nokta dikkati çekmişti. İhtiyaçlara cevap verme ve inkişaf

zamanında her kabile (akıle) mensubu ehl-i divan adı verilen deftere kaydolmak zorunda bırakılmış, böylece âkilelere hukuki statü kazandırılmıştır.⁵³ Hanefiler dışındaki mezhepler âkileyi, suçlunun baba

etme kabiliyetini haiz bazı tedbirler alındı. Bu suretle Hicretin birinci senesinde Medine site-devleti anayasasında bu sosyal dayanışma fonuna “maakıl” dendi. Bu sistem şöyle işledi: Eğer bir kimse harpte esir düşerse onun hürriyete kavuşturulması için bir fidye verilmesi lâzımdı. Bunun gibi insan öldürme ve yaralama, zarar ve ziyanın yahut kan bedelinin ödenmesini gerektirirdi. Bunların miktarları ekseriya failin imkânlarının aşardı. Hz. Peygamber mütekabiliyet esası üzerine bir sosyal dayanışma fonu tesis etti: Bir kabilenin mensupları kabilelerinin hazinelerine kendi imkânlarına göre para yardımı yapacak, böyle bir para gerektiği zaman bu yardımı bu fondan bekleyeceklerdi. Eğer kabilenin fonu yetmezse diğer akraba ve komşu kabileler onların yardımına gelmek zorunda idiler. Bir bütün içinde bu üniteleri teşkilâtlandırmak için bir hiyerarşi teşkil edilmişti. Medine’de Ensar’ın kabileleri malûmdu; Hz. Peygamber esas itibariyle Mekke’nin muhtelif kabilelerine mensup olan yahut Habeşistan’dan gelen yahut Arabistan’ın muhtelif bölgelerinden gelmiş olan Mekke muhacirlerinin -sözü geçen sosyal sigorta isteklerine uyarak- bir tek yeni kabile halinde teşkilatlanmasını emretti. Daha sonraları halife Hz. Ömer zamanında karşılıklı yardımlaşma yahut sigorta sistemi bir kimsenin mensup olduğu meslek, askerî, mülkî idare esaslarına yahut muhtelif bölgelere göre teşkilâtlandırıldı. Hamidullah, Muhammed, İslâm’a Giriş, s.201-203, No:362-363.

Medine Vesikasında, savaş esirleri için fidye, öldürme ve yaralamalarda da kısas yerine diyet ödeyebilmek için bir sosyal sigorta sistemi oluşturulmuştu. Çünkü Müslümanların yakınlarından hiçbir kimseyi ağır yükümlülükler altında bırakmamaları ve bunu kendi aralarında ödemeleri gerekiyordu (§ 12). Bu sosyal güvenlik sisteminde her kabile özerk bir yapıya ve yeni bir düşünce yapısına sahip olmakta (§ 4-11) ve artık eskiden olduğu gibi doğum ve katılma (muvalat) esasına dayalı, akrabalar arası ve dışı kapalı bir nitelik taşıyan fosilleşmiş kabile özelliğinden çıkarak, kişinin rıza ve iradesine dayanan dinamik bir yapıya kavuşmaktaydı. Örneğin, aralarında sayısız Arap kabilelerinin yanı sıra Habeşliler gibi Arap olmayan kişilerin de bulunduğu Mekkeli Muhacirlerin, birlikte yeni bir “kabile” anlayışı içinde yeniden yapılandıklarını (§ 3) görmekteyiz. Hamidullah, İslam Peygamberi, No:345.

⁵³ Akdemir, s.56.

tarafından erkek akrabası olan asabenin oluşturduğu hususunda görüş birliği içindedirler. Hanefilere göre suçlunun âkilesi öncelikle onun bağlı bulunduğu “divan ehli”dir. Bunlar, aynı ücret siciline kayıtlı askerî birlik mensuplarından oluşur. Diğer hukukçular, Hz. Peygamber zamanındaki uygulamayı esas alarak geleneksel bakış açısına bağlı kalırken; Hanefiler âkile kavramındaki bu ilgi çekici yenilik konusunda Hz. Ömer’in uygulamasını delil gösterirler.⁵⁴

Büyük ailelerin dağıldığı fertler arası dayanışma amacına yönelik lonca, esnaf teşkilatı vb. yeni örgütlenmelerin yapıldığı dönemlerde bu teşkilatlar âkile gibi değerlendirilmiştir.⁵⁵ Bu gibi teşkilata sahip olmayan diğer İslam topluluklarında diyeti bizzat fail öder.⁵⁶

İbn Kemal’e göre Araplar, neseplerini korudukları, divan oluşturup yardımlaşabildikleri için onlarda âkile vardır; fakat Acemlerde buna önem verilmediğinden âkile yoktur. Ebussuud bir fetvasında âkile kurumunun Osmanlı ülkesinde uygulanamayacağını şöyle ifade etmiştir: “*Katil ödeyemeyince onun mensubu olduğu topluluk (âkile) diyeti ödemekle yükümlü müdür? Cevap: Bu topraklarda âkile yoktur.*”⁵⁷

Abdülkadir Udeh’e göre günümüzde âkile sisteminin uygulanma imkanı kalmamıştır. Diyeti ya fail, ya da devlet ödemelidir. Devlet diyet fonuna gelir olmak üzere yeni vergiler koyabilir, örneğin yargı harçlarından bir kısmını bu fona aktarabilir.⁵⁸

⁵⁴ Aktan, Hamza, “Akile” *DİA*, C:2, s.248.

Bazı müellifler, divan uygulamasının Hz. Peygamber tarafından, Mustalikoğulları Gazasından sonra, ganimetlerdeki devlet hissesi olan humusu (beşte bir) idare etmek üzere Mahmiye b. Cez’i tayin etmesiyle başladığını söylerler. Döndüren, Hamdi, “Sigorta” *ŞİA*, C:?, s.?

⁵⁵ Karaman, Hayrettin-Çağrı, Mustafa-Dönmez, İ. Kafi-Gümüş, Sadrettin, Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, DİB Yayını, Ank.2003-2004, II/90.

⁵⁶ Bilmen, III/57.

⁵⁷ Veli b. Yusuf, v.114b, akt. IMBER, s.258.

⁵⁸ Udeh, Abdülkadir, et-Teşrü’l-Cinâiyyi’l-İslâmi Mukarinen bi’l-Kanunî’l-Vad’i, Beyrut, Ty. I, No:472. Günümüzde sendika ve meslek odalarının modern divanlar sayılıp bunlara akile fonksiyonu yüklenebileceğine ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan aşiretlerin akile sistemi

g) Zararlı fiil ciddi tehdit ve zor (ikrâh-ı mülcî) altında işlenmişse Hanefî ve Şafiilere göre tazmin zorlayana aittir (Mecelle, m.1007).

h) Vela, fıkıh terimi olarak azatlardan veya muvâlât sözleşmesinden doğan hükmî akrabalık bağıdır. Velâ, kökleri Arapların eski kabile dayanışmasına uzanan bir kurumdur.⁵⁹ Arap kabile yapısının güçlü bir şekilde devam ettiği İslâm toplumunun erken dönemlerinde köle iken hürriyetine kavuşan, müslümanlığı yeni kabul eden veya buluntu çocuk olduğu için nesebi bilinmeyen kişilerin hukukî bir statü elde ederek kabile dayanışmasına bağlı bazı haklardan istifade etmelerine imkân sağlayan bir tür sosyal yardımlaşma ve güvenlik kurumu gibi işlev görmüştür. İslâm hukukuna göre taksirle veya kast/taksir kombinasyonu ile insan öldürme ve yaralama suçlarında fail adına diyet ödemeyi “âkile” adı verilen diyet dayanışma grubu yüklenir. Ayrıca din farkı da akrabalar arası mirasçılık engelidir. Bu açıdan Müslüman olup gayrimüslim akrabalarıyla zikredilen konularda hukukî ilişkisi kesilenler, İslâm topraklarında kaldıktan sonra hürriyetlerini elde eden ve kendi ülkesine dönmeyip müslümanlar arasında kalan azatlılar veya buluntu çocuklar için İslâm öncesi Arap toplumunda mevcut velâ sistemi yeni bazı düzenlemelerle korunmuş, bu yolla kişinin İslâm toplumuna kaynaştırılması ve karşılıklı bir güvenlik/dayanışma bağı oluşturulması hedeflenmiştir. Velâ, yabancıların müslüman toplumla kaynaşıp bütünleşmesini sağlamada önemli rol oynamış; bir yandan onlara bir tür sosyal güvence ve kimlik verirken diğer yandan suç engellemek amacıyla onları denetim altına sokmuş, suç işlemeleri halinde de mağdur tarafın haklarının zayi olmasının önüne geçmiştir.⁶⁰

2. Faili belli değilse (kasame usulü)

“Hz. Peygamber kasâmeyi cahiliye devrinde olduğu gibi bıraktı.”⁶¹

olarak kabul edilebileceğine dair görüş için bkz. Beşer, Faruk, İslam'da Sosyal Güvenlik, Ank.1987, s.143, 147.

⁵⁹ Kâsânî, VII/344.

⁶⁰ Özen Şükrü, “Vela”, *DİA*, C:43, s.12.

⁶¹ Buhari, *Diyât*, 22, *Menâkibu'l-Ensâr*, 27; Ebu Davud, *Diyât*, 8,9; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, VII/34.

a) Ceset özel mülkiyete konu bir yerde bulunmuşsa diyeti, mülk malikin kullanımında ise malik, başkası (örneğin kiracı) kullanıyorsa kullanan öder.

aa. Diyeti malikin ödemesi: *“Bir karyede vaki Zeyd’in sakin olduğu mülk menziline oğlu Amr cerihan katil bulunup kâtili malum olmasa kasame ve diyet karye ahalisine değil; yalnız Zeyd’e lazım olur.”*⁶²

*“Hind, Zeyd’in tasarrufunda olan mülk samanlığı içinde cerihan katil bulunup kâtili malum olmasa Zeyd’e kasame ve diyet lazım olur.”*⁶³

*“Zeyd ile Amr müşterek malik olup sakin oldukları menzilde (oturdukları evde) Bekir cerihan katil bulunup kâtili malum olmasa Zeyd ve Amr’a kasame ve diyet lazım olur.”*⁶⁴

ab. Diyeti, kullananın ödemesi: *“Zeyd’in ancak üç odayı müstemil bir küçük hanını üç kişi kiralayıp müstakillen ancak o kimseler sakinken o hanın ortasında Amr cerihan katil bulunup kâtili malum olmasa kasame ve diyet Zeyd’e değil, o kimselere (kiracılara) lazım olur.”*⁶⁵

3. Ceset, beli bir yerleşim yerinin ortak kullanımında olan bir arazide bulunmuşsa diyeti o yerin ahali öder.

Kanuni Kanunnamesi m.77’ye göre mahalle veya köy içinde faili meçhul cinayette fail araştırılır; bulunamazsa diyeti mahalle veya köy halkı öder.⁶⁶ Mahalle halkı birbirine müteselsilen kefildir, yani mahallelerinde meydana gelen bir olayın aydınlığa kavuşturulmasında ve doğan bir zararın karşılanmasında ortaklaşa sorumludur.⁶⁷

⁶² Feyzullah Efendi (ö.1703), Fetava-yı Feyziyye, (Haz: Süleyman Kaya) İst.2009, No:2672.

⁶³ Feyziyye, No:2681.

⁶⁴ Feyziyye, No:2699.

⁶⁵ Yenişehirli Abdullah Efendi (ö.1743), Behcetü'l-Fetava, İst.1266, No:3216.

⁶⁶ Heyd, Uriel, Studies in Old Ottoman Criminal Law, Oxford, 1973, s.76.

⁶⁷ Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, Osm. Ar. IV (1984), s.74, akt. Ali Murat Yel-Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Mahalle” *DİA*, C:27, s.323-327.

Birçok suçlunun bulunması ve cezalandırılmasında çok işe yarayan bu sistem, kimi asılsız suçlamalara maruz kalan kişilerin de aklanmasında

Gaziantep Tarla-yı Cedid Mahallesinden el-hâc Ömer'in küçük kızı Kerime, Kur'an öğrenmek için Nefise Hatun'un evine gitmektedir. Nefise Hatun ekmek alması için Kerime'yi fırına göndermiş; fakat küçük Kerime bir daha dönmemiştir. Dokuz gün sonra Helvacı Pazarı altında kimsenin mülk ve tasarrufunda olmayan Tuz Hanı adıyla anılan mağaranın kapısı önünde ana yolda başı ve omuz başından iki kolu kesilmiş, diğer azaları mevcut şekilde bulunmuştur. Küçük Kerime'nin vârisleri o mahalle halkından diyet talep etmişlerdir. Mahkemeye çağrılan elli kişi öldürmediklerine ve öldüreni bilmediklerine dair yemin edince, Kerime'nin vârislerine diyet ödemeleri için hüküm verilmiştir.⁶⁸

4. Ölünün bulunduğu yer özel mülkiyette ya da belli bir bölge halkının kullanımında değilse yani ceset, devletin tasarrufunda olan bir arazide bulunmuşsa diyet hazineden ödenir.⁶⁹ Devlet kimsesiz şahısların velisi sayıldığından hem onların nafakasını karşılama, diyetini ödeme gibi sorumluluklara, hem de bu kişilere mirasçı olma gibi haklara sahip kılınmıştır.⁷⁰ Suçun işlenmesiyle birlikte toplum düzeni bozulduğundan bunun tekrar eski haline getirilmesi devlete ait bir görevdir.

Ensardan Abdullah b. Sehl b. Zeyd'in Hayber hurmalıklarında öldürülmüş olarak bulunması üzerine maktulün yakınlarıyla yol arkadaşı

önemli bir rol oynamıştır. Mahalle halkının bu tür olaylarda şahitliğinin etkisini göstermesi açısından 1572 tarihli belge de ilginçtir. Buna göre hırsızlık suçundan yakalanan bir grup hapsedilirken, mahkemede bu gruptan Ahmet oğlu Mehmet adındaki kişiye mahalle halkının kendi halinde zararsız biri olduğunu söylemesi üzerine serbest bırakılmıştır (BŞS A 98 38b), akt. Düzbakar, http://dokuman.tsadergisi.org/dergiler_pdf/2008/2008-Agustos/4.pdf

⁶⁸ GŞS 33-243/1 (29 Rebiyülahir 1089/20 Haziran 1678), akt. İsmail KIVRIM, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2009 8(1), s.245.

⁶⁹ Hanefiler, maktulün kamuya ait bir yerde bulunması durumunda, kasâmenin uygulanamayacağını, ancak diyetin doğrudan devlet hazinesinden ödenmesi gerektiğini söyler. Yerlikaya, s.129.

⁷⁰ Bardakoğlu, "Garamet", s.359-361.

Hz. Peygamber: "*Ben mirasçısı olmayan kimsenin mirasçısıyım. Bu kimsenin diyetini öderim ve ona mirasçı olurum.*" buyurmuştur. Ebû Dâvud, *Ferâiz*, 8; İbn Mâce, *Diyât*, 7, *Ferâiz*, 9; Ahmed b. Hanbel, IV/131.

olan Muhayyisa b. Mes'ûd cinayeti Hayber yahudilerinin işlemiş olma ihtimalini dile getirdiler. Resûl-i Ekrem, onlardan bu cinayeti Hayber yahudilerinin işlediğine dair elli defa yemin etmelerini istediğinde onlar yanında bulunmadıkları ve görmedikleri bir cinayet hakkında yemin edemeyeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber yahudilerin elli yeminle cinayet suçundan berat edeceğini açıkladı ve aradaki gerginliği gidermek için de maktulün diyetini beytûlmalden ödedi.⁷¹

Hanefiler, maktulün bir şahsın mülkiyet veya zilyetliği altındaki bir mahalde bulunmuş olmasını şart koşar, maktulün kamuya ait bir arazide bulunması halinde ise buralarda can güvenliğini sağlama devletin görevi olduğundan kasâmeye değil doğrudan hazineden diyet ödemesine gidilmesini savunurlar.⁷² Kamuya ait çarşı ve caddeler, hapishaneler ve umuma açık mescitlerde⁷³ işlenen fâili meçhul cinayetlerde de durum böyledir.

Osmanlı uygulamasını gösteren fetva şöyledir: “*Bir katl hususunda istiiftâ olundukta, cevab-ı şerifte “ba'id mevzide (uzak yerde) katlolunmuşsa diyet lâzım gelmez” diye buyurulmuş, ba'id mevzi' nedir? Cevap: Kuraya (köylere) avaz işitilmediğinden gayri, mahall-i katl tarîk-i 'âm (genel yol) olmayıp ve arz-ı mîrî olmayıp ve ehl-i kuranın (köylülerin) meraları olmamak gerektir ki asla kimseye diyet lâzım gelmeye. Şöyle ki, tarîk-i âm ola yahut arz-i mîrî ola yahut ehl-i karyenin meraları ola avaz işitilmezse, diyet beytûlmale düşer.*”⁷⁴

İstanbul ve civarında oturanlar kasâmeden muaf tutulmuşlar ve mahallelerde vuku bulan faili meçhul insan öldürmede maktulün

⁷¹ Buhârî, *Diyât*, 22; Müslim, *Kasâme*, 1.

⁷² Kâsânî, VII/289.

⁷³ Hz. Ali, Hz. Ömer'e cuma namazı veya Kâbe'yi tavaf sırasında izdihamdan ölen kimseler hakkında şöyle demiştir: “Eğer öldüreni bilersen hiçbir müslümanın kanı boşa gitmez. Aksi halde onun diyetini beytûlmalden ver!” Kâsânî, VII/290; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, VI/395.

“*Cami-i şerifte kavga olup Zeyd katlolunup kâtili malum olmasa diyet beytûlmale lazımdır.*” Ebussuud, *Maruzat*, s.188.

⁷⁴ Ebussuud, No: 763.

yakınlarına diyet ödemeyi devlet üstlenmiştir.⁷⁵ I. Mahmud'un padişahlığı dönemine ait 1159/1746 tarihli hükm-i hümayûn, Eyüp mahkemesinin yetki sahasında bulunan Yedikule surları dışında, Silivrikapı yakınındaki Balıklı Ayazma denilen yerde işlenen bir insan öldürme suçu sebebiyle sâdır olmuştur.

“Taşra vilayetlere evâmîr-i şerîfem verilegelip İstanbul ve havalisine bu husus için emr-i şerif verilmek vaki olmadığı Dîvân-ı Hümayûnum kaleminde mahfuz olan kuyudattan ihraç olunup... İstanbul ve havalisinde diyet ve kasâme ahkâmı kadimden bu âna değin icra ve vaki olmadığı mütehakkak olmakla bu husus için İstanbul ve muzâfâtında sakin olanlar ber vech-i muharrer kemâ fi'l-evvel rencide olunmamak için emr-i şerifim verilmek recâsına istidâ-yı inayet eylediklerini bi'l-iltimâs sen ki kazâ-i mezbûr naibi mevlânâ Mehmed'sin ilâm eylediğın ecilden ilâmı mucibince amel olunmak için yazılmıştır. Fî evâil-i M sene (1)159 (24 Ocak-2 Şubat 1746).”⁷⁶

Ancak Kanuni'ye ait bir hükmün muhtevasından kasâmenin İstanbul'da uygulandığı sonucu çıkmaktadır.

“Havass-ı Kostantiniyye kazasına bağlı İncirli, Soğanlı ve oraya yakın olan bir köy (toplam üç köy) arasında bir maktul olup... üç köyün halkını... cümle getirtip dikkat ve ihtimam ile hak üzere teftiş eyleyip o maktul olduğu yerden o köylere avaz erişir mi? Gereği gibi eğer köy halkıdır eğer sair yerleridir tutup ya ehl-i fesadı ele vereler veyahut garâmetini kendiler çekerler (tazminat öderler)...”⁷⁷

⁷⁵ Kasame tarım toplumu kurumudur ve İstanbul'da uygulanmamıştır görüşü için bkz. Akman, Mehmet, Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması, İst.2004, s.98.

⁷⁶ 2 numaralı İstanbul Ahkâm Defterinin 72. sayfasındaki 251 numaralı hüküm; bk. İstanbul Ahkâm Defterleri, I, s.224-225, akt. Akman, Mehmet, “Osmanlı Hukukunda Kasâme” *Türkler*, Ank.2002, C:XIII, s.789-794.

⁷⁷ 3 Numaralı Mühimme Defteri, Ank.1993, s.427; 14 Receb 967 tarihli 950 numaralı hüküm, akt. Akman, Kasame, s.789-794.

5. Kurumsal tazmin:

Kanuni Kanunnamesi m.78'e göre bir köy yakınına konaklayan kişinin malı çalınsa faili bulunamasa zarar köy halkına tazmin ettirilir.⁷⁸

Aynı Kanun m.80'e göre pazar içinde dükkan açılrsa duvarı veya üstü delinip esvap alınsa pasban (muhafız) varsa tazmin ettirilir.

Aynı Kanun m.84'e göre kervansaray içinde kaybolan eşya, kusuru varsa kervansaraycıya tazmin ettirilir. Yine aynı kanun m.117'ye göre: “Yaya, müselleme, yörük, doğancı, voynuk, reaya, evkaf ve emlaki olan kimselerin içlerine hırsız kaçıp gizlense... eğer onlar hırsız vermezlerse cümle **ğarameti** çektirilir ve hırsızın aldığı onlara ödetilir.”⁷⁹

Kanuni Kanunnamesi m.122'ye göre derbent muhafızlarının taksiri ile yolcuların zayı olan eşyası, fail bulunamazsa derbent görevlilerince tazmin edilmelidir.

Osmanlıda mağdurların haklarının zayı olmaması için, suçlular yakalanamasa veya tazmin imkanları olmasa bile devlet bu sorumluluğu memurları üzerine almıştır. “Bundan sonra taht-ı kazanıda bir mahalde hırsız ve kutta-ı tarik eşkıyası zuhur edip insan öldürdükleri ve mal yağmaladıkları duyulursa sizin kayıtsızlık ve müsamahanızdan bilinip kesinlikle özür ve cevabınız dinlenmeyip gasp olunan emval ve erzak sizden tazmin ve tahsil ettirildikten sonra hakkınızdan gelinir... 1687.”⁸⁰

C. TAZMİNAT ALACAKLISI

1. Mağdur: Yaralamalarda mağdur, taksirle ve kast/taksir kombinasyonu ile öldürme suçlarında maktulün mirasçısı diyet alacaklısıdır. Taksirle yaralamada mağdur, diyet hakkından vazgeçer ve sonra ölürse bu durum vasiyet sayılır, terekenin üçte biri ile sınırlıdır, yani mirasçısı üçte iki diyet hakkını talep edebilir. Kasten yaralamada

⁷⁸ Heyd, Criminal Law, s.77. Herkesin birbirine kefil olduğu bir mahallede işlenen suçların sorumluluğu da bir nevi ortaklık kazanmaktadır. Hırsızlık, asayiş bozma, cinayet vb. suçlarda fail mevcut değilse mahalle halkının tümü fiilden sorumlu tutulmakta ve kamuya karşı sorumluluğu paylaşmaktadırlar. Özellikle faili meçhul cinayetlerde maktulün yakınlarına ödenmesi gereken tazminat ve devlete ödenecek olan para cezası mahalle halkının tümünden alınarak tekrar edilmemesi amaçlanmaktadır.

⁷⁹ Heyd, Criminal Law, s.89-90.

⁸⁰ Akt. ULUÇAY, 18 ve 19. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık, s.424.

ölmeden önce kısas ve diyet hakkından vazgeçme durumunda ise mirasçılarının hiçbir talepte bulunması mümkün değildir.⁸¹

2. Suçtan zarar gören (mirasçılar): Maktulün alacaklıları veya lehine vasiyette bulunduğu kişiler kısas talebinde bulunamaz, fakat maktulün mirasçılarının diyeti tercih etmeleri durumunda diyetten alacaklı durumuna gelirler.⁸²

3. Devlet: Maktulün mirasçısı olmaması veya tespit edilememesi halinde siyasî otorite, mağdur ve kamu adına gerekli takibatı yaparak kısas talebinde bulunabileceği gibi beytülmale irad kaydedilmek üzere diyet olarak kısastan da vazgeçebilir; ancak kâtili karşılıksız affedemez.⁸³

⁸¹ Schacht, İslâm Hukukuna Giriş, s.175.

⁸² Dağcı, s.488-495.

⁸³ Heyd, Criminal Law, s.309, Üçok, Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler-II, s.381, Dağcı, s.488-495.

“Kâtilin (öldürülenin) velisi bulunmazsa padişah onun velisi olup kâtilden istifa-yı kısas eder yahut kısasa bedel kâtilin rızasıyla beytülmal için diyetten dîn (az) olmamak üzere bir miktar mal alır.” Ali Haydar, Hoca Emin Efendizade (ö.1915): Dürerü’l-Hukkâm Şerh-i Mecelleti’l-Ahkâm, İst.1319, I/82.

1851 CK Birinci Fasıll m.12’ye göre: “Mirasçısı bulunmayan maktulün davası devlete ait olacağından yargılamada suç sabit olduktan sonra o misilli katilin kısasen idam veyahut beytülmal için diyet alınıp cezalandırılması ülülemin reyine bırakıldığından o vecihle icra oluna.”

“Silistre Eyaleti Harsuh Kazası Mahmutça Köyünde sakin Salih Ağa adlı kimsenin mülk çiftliği odasında boğazlanarak öldürülmüş şekilde bulunan değirmenci Aleksî zimminin bilinen varisi olmadığı için devlete ait olduğuna binaen Rusçuk Kazası Beytülmal Müdürü Ahmet Efendi husumetiyle mezbur Salih Ağa’nın icra-yı terafularına dair mukaddema varit olan ilam ihticaca salih olmadığından, murafaa-i şer’iyenin tekrarıyla ilam-ı Şer’isinin irsali babında yazılı emirname-i samiye cevaben eyalet-i merkume müşiri atıfelli paşanın mühriyle mühürlenmiş Meclis-i Vâlâ’ya verilen mazbata ile Rusçuk Naibinin ilamında merkuman Ahmet Efendi ve Salih Ağa, tekrar mahkemeye celp ile bit-terafu’ merkum Salih Ağa o vakit başka diyarda bulunduğundan yalnız mezbur çiftlikte oturan yanaşma Hüseyin adlı kimse vech-i şer’i üzere yeminden sonra tam diyet olan 10.000 dirhem-i Şer’i gümüşün beytülmale edası lazım gelmiş ise de, merkum Hüseyin fakir, ihtiyar ve diyet ödemeye güç yetiremez olmasıyla

Mağdur ve suçtan zarar görenler hem kısas, hem de diyet haklarından vazgeçebilirler.⁸⁴ Ancak bu şikayetten vazgeçme, devletin kamu düzeni adına suçluya vereceği cezaları düşürmez.⁸⁵ Mağdurun zararını tam olarak karşılamayan diyetin yanı sıra, özel ve haklı gerekçeler bulunursa, ayrıca tazminat istenip istenemeyeceği tartışmalıdır.

*ödeme gücüne kavuşuncaya kadar merkumun salıverilmesi hususu inha ve fetvahane tarafından dahi meal-i ilama nazaran maktul mersumun katili malum olmamakla boğazlanmış şekilde ölü bulunduğu mülk çiftliğin odasında tek başına oturan merkum Hüseyin'e husumet, beytülmal emini ile **kasame** icra olunduğundan maktul-i mersumun tamam diyetini beytülmale ödenmesi merkum Hüseyin'e lazım gelmiş olup ancak merkum Hüseyin'in ödeme güçlüğü içinde olduğu tahakkuk etmekle bu surette diyet-i mezkurenin edası merkumun ödeme gücüne kavuşmasına kadar salıverilmek gerektiği ilama yazılmış olup siyak-ı inhaya göre merkum Aleksî'nin mezbur çiftlik odasında ölü bulunmuş ve katili malum olmaması cihetiyle merkum Hüseyin'in tam diyet vermesi icap edip fakat kendisi bî-iktidar ve sair güne hakkında şer'an bir hüküm terettüp etmediği misilli **kanunen dahi bir ceza lazım gelmeyeceği aşikar** olmakla diyet-i mezburenin ber mucib-i kayd fetvahane vakt-i yesarına talikan merkumun salıverilmesi zımında müşir-i müşarünileyhe emirname-i sami tastiri icabından olduğu malumu alileri buyruldukta emr u ferman Padişahındır. Fi gurre-i Şaban 1262" A. MKT. MVL. No:2/44.*

⁸⁴ Osmanlı uygulamasında velayeti altındaki küçüklerin aleyhine olan hukuki tasarrufları geçerli olmayacağından diyet hakkından feragat, sadece velinin kendi hissesi ile sınırlı olup küçüklerin payları ödettirilirdi. “*Merkum Mehmet, ölü Ali'yi haksız yere amden tüfenk kurşunuyla yaralayıp müteessiren öldüğünden bahisle... gönüllü ikrar ve itiraf etmiş... olmakla zevce-i mezbure... katil-i merkumu kısastan meccanen mahkemede affedip mucib-i kısas küçük mirasçılar hakkında diyete dönüşmekle erkek diyeti olan 10.000 dirhem gümüştan karının sümün (1/8) hissesinden kalan 8750 dirhem-i şer'inin küçüklerin vasisine taksitle tediyesi... eline tezkere verilerek hapis tarihinden itibaren 2 sene müddet için mahallinde prangabent olarak ağır işlerde istihdam ile müddeti sonunda salıverilmesi hususu. . 29 (?) 1262.*” A. MKT. MVL. No: 2/42-1.

⁸⁵ “Şahıs aleyhinde vuku bulan ceraimin asayiş-i umumiye ihlal eylemesi ciheti dahi kezalik devlete ait olduğundan...” 1858 CK m.1.

Taksirle öldürülen müslümanın ailesi/yakınları müslüman değilse, müslümana mirasçı olamayacakları için diyet beytülmale ödenir.⁸⁶

Faili meçhul cinayetlerde de devletin diyet talep hakkı vardır:

“Sultan Bayezid Hân Vakfı’ndan olup bundan akdem vefat eden Kabakulak Hüseyin Ağa hâtinunun tasarrufunda olan malûmü’l-hudûd çayırın zikrolunan çiftliğe avaz yetişir yerinde zimmî-i mezbûr alında ve çenesinin sol tarafında balta cerahati ile maktûlen medfûn bulunup mezbûrûn Mustafa ve Andriye ve İstoyko ve Kiro istintâk olunduklarında, mezbûr Mustafa husûs-ı mezbûru bi’l-küllîye münkir olup lâkin merkûmûn Andriye ve İstoyko ve Kiro cevaplarında zimmî-i mezbûru mevzi’-i merkûmda vech-i meşrûh üzere mecrûhan maktul bulup ehl-i örf tarafından havfımızdan kaldırıp bu mahalle biz defneyledik, kâtili kim olduğu ve ismi ve şahsı malûmumuz değildir dediklerini mevlânâ-yı mezbûr mahallinde ketb ve tahrîr badehu gelip meclis-i şer’de vukû’u üzere ihbar ve takrir eylediğinden sonra bu hakîre hitaben buyruldu-yı şerîf varit olup mazmûn-ı münîfnde bizzat kendiniz mahall-i mezbûra varıp diyeti lâzım gelir şer’an ne lâzım gelirse göresiz buyurulmağın imtisâlen li’l-emri’l-âlî bizzât zeyl-i kitapta muharrerü’l-esâmî olan müslimîn ile mahall-i mezbûra varıp sâlifü’z-zikr çayırın vasatında maktul-i mezbûr tekrar keşif ve müşahede olundukda zimmî-i mezbûr minvâl-i merkûm üzere mecrûhan maktul olup kim olduğu ve ismi ve şahsı kimesne malûmu olmayıp ve kemâ yenbağî dikkat ve ihtimam olunur kâtili dahi malûm olmamakla beytülmal tarafından diyet talep olunup ve mahall-i mezbûrdan zikrolunan çiftliğe avaz yetiştiği muhakkak olmakla çiftlikte sakin olanlar üzerlerine ba’d-e’l-kasâme şer’an diyet müteayyen olmağın mâ hüve’l-vâki’ gibbe’t-taleb ketb olundu. Cemâziyelevvel 1047.”⁸⁷

D. TAZMİNAT MİKTARI

Kasten öldürmede uzlaşma bedeli diyetten fazla olabilir.

Taksirle öldürmede diyet 100 devedir. Kast/taksir kombinasyonu ile öldürmede ağırlaştırılmış diyettir (nitelikli 100 deve).

⁸⁶ Kur’an Yolu, II/90.

⁸⁷ Eyüp Mahkemesi 37 Numaralı Sicil, C:25, s.113, Hüküm: 89.

Yaralamada: Tazminat (erş) miktarı genelde meydana gelen zararın miktarına göre şahıstan şahsa bir değişiklik göstermemekte, objektif ve eşit bir uygulamayı sağlama amacıyla haksız fiilin yol açtığı yaralanma ve sakatlanma türlerine göre belirlenmiş bulunmaktadır. Fakat bazı yaralamalarda tazminatın miktarı bilirkişilerce belirlenebilir (hükûmet-i adl). Hastane ve tedavi masraflarının ödenip çekilen acı ve elemin tazmine konu olmaması da yine manevi zararların tazmin edilmemesi anlayışıyla ilgilidir. Ancak hâkim görüş bu olmakla birlikte çekilen acı ve elemin tazmin edileceğini söyleyen hukukçular da vardır. İmam Muhammed bunlar arasında yer alır.⁸⁸

Kazifte: İnsan onuruna yönelik haksız fiillerin meydana getirdiği zarar maddî olmadığı için mal ile tazmini cihetine gidilmemiş, burada uygun bir ceza ile yetinilmiştir.

İzale-i bîkr tazminatı mehr-i misildir.

VII. SONUÇ:

Suçtan doğan zararın tazmini ilk çağlardan beri üzerinde durulan bir konudur. Eski Çin’de diyetin uzlaşma yoluyla ödenmesi, Eski Hint’te tazminden esasen faili sorumlu olup faili meçhul hırsızlıkta sorumluluğun devlete geçmesi benimsenmiştir. Hammurabi kanunlarında faili meçhul hırsızlıkta beldenin sahibi olan kişi veya topluluk tazminden sorumlu tutulmuş, Hititlerde faili meçhul cinayette diyet mülkün sahibine, sahipsiz arazide öldürülmüşse en yakın yerleşim yerinin halkına ödettirilmiştir; üç mil mesafede yerleşim yeri yoksa tazmin imkanı kalmamıştır.

Eski Türklerde cesedin bulunduğu nahiye ahalisi diyeti ödemiş, cahiliye Araplarında ise faili meçhul cinayetlerde kasame usulüyle diyetin cesedin bulunduğu yerleşim yeri halkına ödettirilmesi yanında faili belli kasıtsız öldürmelerde akile deneni diyet dayanışma grubu devreye sokulmuştur.

İslam hukukunun birinci kaynağı olan Kur’an’da diyetten bahsedilir; ancak kimin tarafından ödeneceğine ilişkin bir düzenleme yer almaz.

⁸⁸ Aydın, M. Akif, “Haksız Fiil”, *DİA*, C:15, s.211.

Hz. Peygamber diyeti akıleye de ödetmiş, beytülmalde de ödemiştir; ancak suçtan doğan diğer zararların tazminine ilişkin kolektif sorumlulukla ilgili bir uygulamasına rastlanmamıştır.

İslam hukukunda kasten işlenen ve haksız fiil oluşturan suçlarda tazminden kural olarak fail sorumludur.

Taksirle ve kast/taksir kombinasyonu ile öldürmede failin kefarete yükümlülüğü de olduğu için yükünü hafifletmek için tazminat âkileye yüklenmiştir.

Âkile, Hz. Peygamber zamanında aşiret (akraba) sistemi esas alınarak oluşturmuş, sonraları meslek teşekkülleri bu fonksiyonu icra etmiştir.

Osmanlı ülkesinde âkile sisteminin olmadığına dair şeyhülislam fetvaları mevcuttur.

Faili meçhul cinayetlerde cesedin bulunduğu yerin mülkiyeti kime aitse tazminden o sorumlu tutulmuştur. Özel mülkse malik, başkası kullanıyorsa kullanan, bir yerleşim yerinin ortak kullanımında olan bir yere o yerleşim yerinin halkı tazminat öder. Devletin tasarrufu altında olan bir yerde bulunan cesedin tazminatı hazineden ödenir.

Kasamenin İstanbul'da uygulandığına ve uygulanmadığına dair belgeler vardır.

Faili meçhul hırsızlıkta da kurumsal tazmin kasame örneğinden hareketle uygulanmıştır.

Yaralamada mağdur, insan öldürmede suçtan zarar gören yakınlar (mirasçılar) tazminat alacaklıdır. Devlet, mirasçısı olmayanın mirasçısı olması hasebiyle kimsesiz cesetlerin tazminat alacaklıdır.

Kasten işlenen öldürme ve yaralamada uzlaşma bedelinin (tazminat miktarı) üst sınırı yoktur.

Taksirle öldürmede 100 deve (veya karşılığı), kast/taksir kombinasyonu ile öldürmede ağırlaştırılmış diyet (nitelikli 100 deve), yaralamada organ veya fonksiyon sayısına göre belirlenen uzuv diyeti (erş), organ veya fonksiyon kaybı yoksa bilirkişi tarafından belirlenecek hükümet-i adl denen tazminat ödenir. Çocuk düşürme tazminatı (gurre) diyetin yirmide biridir.

Bekaretin izalesinde mehr-i misil kadar tazminat gerekir.

Diğer suçlarda verilen zarar kadar tazmin borcu doğar.

KAYNAKLAR

Akdemir, Süleyman, Ceza Hukukunda Mağdurun Korunması Sosyal Gruplaşmaya Yönelik Yeni Bir Yaklaşım, İzmir, 1988.

Akman, Mehmet, Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması, İstanbul, 2004.

Akman, Mehmet, “Osmanlı Hukukunda Kasâme” *Türkler*, Ankara, 2002, C:XIII, s.789-794.

Ali Haydar, Hoca Emin Efendizade (ö.1915): Dürerü'l-Hukkâm Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm, İst.1319, c. 1.

Ali Murat Yel-Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mahalle” *DİA*, C:27, s.323-327.

Alp, Sedat: “Hitit Kanunları Hakkında”, *AÜDTCFD*, C:V, S:5, Ank.1947, s.480

Arsal, S. Maksudi, Umumi Hukuk Tarihi, Ankara, 1941.

Aktan, Hamza, “Daman”, *DİA*, C:8, s.450-453.

Aybakan, Bilal, “Zarar”, *DİA*, C:44, s.130-134.

Aydın, M. Akif, “Haksız Fiil”, *DİA*, C:15, s. 210-211.

Bardakoğlu, Ali, “Garamet” *DİA*, C:13, s. 359-361.

Bardakoğlu, Ali, “Kasame” *DİA*, C:24, s. 528-530.

Bardakoğlu, Ali, “Ceza” *DİA*, C: 7, s. 470-478.

Bardakoğlu, Ali, “Diyet” *DİA*, C: 9, s. 473-479.

Bilmen, Ö. Nasuhi, Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu, İst.1971, III/187, No:528.

Cesare Beccaria, Suçlar ve Cezalar Hakkında (Çev. Sami Selçuk), İstanbul, 2004.

Dağcı, Şamil, “Kıyas” *DİA*, C: 25, s. 490.

Dalgın, Nihat, “Sigorta”, *DİA*, C:37, s.159-164.

Dönmezer, Sulhi, “Devlet ve Suç Mağduru İlişkisi” *Onar Armağanı*, İstanbul, 1977, s.180.

Ekinci, E. Buğra, Hukukun Serüveni, İstanbul, 2011.

Erem, Faruk-Danışman, Ahmet-Artuk, Mehmet Emin, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Ankara, 1997.

Feyzullah Efendi (ö.1703), Fetava-yı Feyziyye, (Haz: Süleyman Kaya) İstanbul, 2009, No: 2672.

Galanti, Avram, Hammurabi Kanunu, İstanbul, 1925.

Heyd, Uriel, Studies in Old Ottoman Criminal Law, Oxford, 1973, s.76.

Hamza, “Âkile”, *DİA*, C:2, s. 248-249.

Hamidullah, Muhammed, İslâm’a Giriş, s. 201-203, No:362-363

İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed (ö.1223): el-Muğni, Kahire, Ty. VII/764-770.

İsmail KIVRIM, “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2009, 8(1), s. 231-253.

Kasani, Alaeddin Ebubekir b. Mes’ud (ö.1191), Bedâiu’s-Sanâi fi Tertibi’ş-Şerai’, Mısır, 1327, II/270; IV/140.

Karaman, Hayrettin-Çağrı, Mustafa-Dönmez, İ. Kafi-Gümüş, Sadrettin, Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, DİB Yayını, Ank.2003-2004, II/90.

Kozak, İ. Erol, Kadim Dönemler Genel Hukuk Tarihi, Ankara, 2011.

Okandan, R. Galip, Umumi Hukuk Tarihi, İstanbul, 1951.

Özgenç, İzzet, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Ankara, 2014.

Özen Şükrü, “Vela”, *DİA*, C:43, s.11-15.

Özbek, Veli Özer, Ceza Hukukunda Suçtan Doğan Mağduriyetin Giderilmesi, Ank.1997, s.5.

Reddü’l-Muhtâr, İst.1984, V/400.

ŞAFAK, Ali, “Erş” *DİA*, C:11, s. 307-308.

Schacht, Joseph, İslâm Hukukuna Giriş, (Çev. M. Dağ-A. Şener), Ankara, 1986.

Seydişehri, Mahmud Esad, Tarih-i İlm-i Hukuk (Haz. Fethi Gedikli vd.) Ankara, 2012.

Udeh, Abdülkadir, et-Teşrîu’l-Cinâiyyi’l-İslâmi Mukarinen bi’l-Kanunî’l-Vad’i, Beyrut, Ty. I, No:472

Üçok, Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler-II, s.381

Üsrüşeni, Muhammed b. Mahmud b. Hüseyin (ö.1234): Ahkamu's-Sığar, (Çev: İ. Canan) İst.1984, s.171, No:571.

Yazır, M. Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, Ty. II/1419

Yenişehirli Abdullah Efendi (ö.1743), Behcetü'l-Fetava, İstanbul, 1266, No:3216.

Yılmaz, Reha-Demir, Abdullah, Umumi Hukuk Tarihi, Gaziantep, 2012.

Zöhrap, Kirkor, Hukuk-1 Ceza, İstanbul, 1325.